

مقدمه

قرآن، معجزه جاویدان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) برای ابلاغ پیام های خاصی که برای بشریت دارد شیوه های ویژه ای را بکار برد و با قالب ها و شکل های متنوعی با مردم ارتباط معنوی برقرار کرده است.

این کتاب آسمانی دارای گزاره های بسیاری است که باید درباره آن بحث و گفتگو شود. از این رو دانشمندان گزاره هایی چون وحی، رسالت، نبوت، امامت، قیامت، معاد، برزخ، اخلاق، فرهنگ، خانواده، سیاست، حکومت، قصه ها، مثل ها، حکایت های قرآنی را به بحث نشسته اند. ولی تعدادی از گزاره های قرآنی را آنگونه که باید مورد توجه قرار نداده و بحثی از آن نمی کنند.

از این رو در این مقاله یکی از موارد اعجاز بیانی قرآن (صنعت تکرار) که یک قالب و شکل خاص برای بیان معانی و مفاهیم می باشد را مورد بررسی قرار داده شده؛ زیرا مباحث علوم قرآنی که از شریفترین دانش های کاربردی است، می تواند در انگیزه، باور و عزم انسان علاقه مند به معارف الهی، تأثیری ژرف گذاشته، حرکت او را به سوی درک و فهم معارف قرآن و انس با آن سرعت بخشد. مانند تکرار آیات در سوره الرحمن که بعد ذکر هر نعمتی آیه «فَبِأَيِّ الْأَعْرَبِ كُمَّا تُكَذِّبَانِ» ۳۱ مرتبه تکرار شده است.

تبیین موضوع:

قرآن کریم ، معجزه ای جاویدان پیامبر اسلام می باشد که از جنبه های مختلفی می توان معجزه بودن آن را بررسی و اثبات کرد. یکی از ابعاد اعجاز قرآن، اعجاز بیانی و فصاحت و بلاغت

آن می باشد که فصاحت و بلاغت را از زوایای گوناگون (کاربرد تشبیه ، مجاز ، سجع ، جناس و تاکید) می توان مورد بررسی قرار داد.

اما از جنبه هایی که حائز اهمیت می باشد و یکی از راههایی است که قرآن در پیام رسانی خود از آن استفاده کرده، تکرار یک کلمه یا جمله یا یک آیه کامل است. بدون تردید این کار خالی از فایده نیست بلکه آثار و فوایدی دارد و از محسنات سخن بشمار می رود.

پژوهشگر در این تحقیق بر آن است تا این کاربرد زیبا از قرآن را (صنعت تکرار) از دیدگاه علوم قرآنی و تفسیر با تکیه بر آیات سوره الرحمن مورد بررسی قرار دهد؛ چرا که در علوم بлагی، تکرار را از جمله ی عوامل اطناپ و مخل به فصاحت دانسته اند. این رو پژوهشگر در صدد بیان تعریف و انواع و فواید و نظرات مفسران در این رابطه می باشد.

اهمیت و ضرورت:

قرآن کریم در بیان مفاهیم و معانی بلند خود برای نفوذ و تأثیر بیشتر در احساس و اندیشه مردم از قالبها و شکلها متنوعی استفاده کرده است. از میان مباحثی که در قرآن وجود دارد تکرار برخی عبارتها و آیه های قرآن کریم یکی از مسائلی است که از قدیم ذهن پژوهشگران را به خود مشغول ساخته است؛ زیرا در تمام دوران تاریخ شبهاتی از سوی برخی، متوجه قرآن داده می شود یکی از این شباهات، تکرار در قرآن کریم است، غافل از اینکه یکی از شیوه ها و روشهایی که قرآن کریم در پیام رسانی خود از آن استفاده کرده تکرار یک کلمه یا جمله یا یک آیه کامل است که می تواند نقش اساسی در ایجاد انگیزه و تقویت باورها نسبت به معارف الهی ایفا کند. بنابراین موضوع تکرار آیات و الفاظ قرآن از این جهت حائز اهمیت است که در علوم بлагی، تکرار را از جمله عوامل اطناپ بر شمرده و نیز مُخلّ به فصاحت دانسته اند در حالیکه وجود تکرارها در قرآن نه

تنها مدخل به فصاحت قرآن نیست بلکه گاهی ضرورت پیدا می کند و فوایدی دارد که از محسنات کلام بشمار می رود. از این رو محققان در صدد بیان فواید تکرار در قرآن برآمده‌اند.

تکرارهای قرآن فایده‌های تربیتی نیز دارد؛ چون نفوس بشر از شنیدن مواعظ و اندرزها

تنفر دارد و تا مطالب تکرار نگردد، دل در آن راسخ نمی شود.

با توجه به اینکه قرآن از بیهوده‌گویی به دور بوده، و هدفمند است پس وجود تکرار برخی کلمات و آیات در قرآن اهداف و فوایدی داشته است؛ چراکه اغلب محققان، تکرار در قرآن را نه تنها مطلوب، بلکه در حد اعجاز دانسته اند که دارای انگیزه‌ها و فایده‌هایی است.

بنابراین با توجه به اهمیت این صنعت و استفاده قرآن از آن، پژوهشگر برآن شد تا مقاله‌ای با عنوان «بررسی صنعت تکرار در قرآن با توجه به تکرار آیه **فَبِأَيِّ الْأَاءِ رَبَّكُمَا تُكَذِّبَانِ** در سوره الرحمن» را مورد بررسی قرار دهد.

پیشینه:

از شیوه‌هایی که قرآن کریم برای بیان مفاهیم و معانی بلند خود بکار برده است، استفاده از صنعت تکرار می باشد. پژوهشگر در این مقاله جهت بررسی تعریف و انواع تکرار به کتابهای متعدد بلاغی از جمله: علوم بلاغی اثر حمید محمدی، ترجمه و توضیح تهذیب البلاغه از علی حسینی، البلاغه الواضحه از علی حازم و مصطفی امین، جواهر البلاغه اثر احمد، هاشمی، مراجعه کرده است تا انواع تکرار را به صورت منسجم بیان کند.

فواید تکرار و نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار در قرآن نیز در کتاب‌های متعددی بیان شده که در تمامی کتاب‌های مورد استفاده مطالب به صورت منسجم، جامع و کامل بیان نشده و هر کدام برخی از فواید و نظرات را بیان کرده بودند. اما پژوهشگر ضمن گردآوری آن مباحث و

مطالب یک نوع انسجام و هماهنگی خاصی میان آنان برقرار ساخته است. و با ذکر نمونه‌ای از تکرار در قرآن به جمع آوری نظرات برخی از مفسران شیعه و سنی پرداخته است تا بحث مورد نظر روشن تر شود.

و تا آنجا که پژوهشگر مطلع است، کسی با این عنوان کتاب جامعی ارائه نداده است.

اهداف:

موضوع مورد نظر با توجه به اهمیت و گستردگی آن در قرآن کریم، اهداف زیادی در بر دارد که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

- شناخت مفهوم صنعت تکرار
- بررسی انواع تکرار
- بررسی دیدگاه مفسران بر وجود یا عدم آن در قرآن
- ارائه نظرات مفسران بر وجود تکرار
- شناخت فواید تکرار در قرآن
- بررسی نظرات برخی از مفسران شیعه و سنی در رابطه با تکرار آیه «فَبِأُولِيٍّ لَا يُرِيكُمَا تُكَذِّبَانِ» در سوره الرحمن

سوالات:

سؤال اصلی:

صنعت تکرار در قرآن با تکیه بر آیات سوره الرحمن چیست؟

سوالات فرعی:

معنا و مفهوم صنعت تکرار چیست؟

انواع تکرار کدامند؟

نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار یا عدم آن در قرآن چگونه است؟

وجود تکرار در قرآن چه فایده هایی دارد؟

نظرات برخی از مفسران شیعه و سنى در رابطه با تکرار آیه «فَبِأَيِّ الْأَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» در

سوره الرحمن چیست؟

روش تحقیق:

روش تحقیق در این مقاله، روش توصیفی است و روش جمع آوری مطالب کتابخانه ای و از طریق تهیه فیش است که نخست از روی منابع اصلی نظیر (قرآن، تفاسیر) مطالبی استخراج گردید و گاهی برای روشن تر گشتن ابعاد مساله مورد نظر از منابع دست دوم استفاده شده است.

ساختار:

پژوهشگر در این مقاله ابتدا تعریف و انواع تکرار را مورد بررسی قرار داده تا مخاطب در ابتدا از این صنعت آگاهی پیدا کرده سپس نظرات مفسران در رابطه با وجود تکرار یا عدم آن در قرآن را بیان شده و در ادامه به ذکر فایده های وجود تکرار در قرآن پرداخته است و در پایان برای روشن شدن بحث مورد نظر یکی از نمونه های تکرار در قرآن (۳۱ مرتبه تکرار آیه فَبِأَيِّ الْأَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ) را ذکر کرده و حکمت وجود آن را از نظر مفسران شیعه و سنى مورد بررسی قرار داده است.

برای ورود به بحث مورد نظر ذکر این مطلب لازم می باشد.

یکی از باب های مهم در علم معانی، اطناب می باشد که عبارت است از فزوونی حجم الفاظ نسبت به معنا به جهت فایده ای. گاهی شرایط مخاطب اقتضا می کند که متکلم به منظور رسیدن به اغراض سودمندی که دارد، سخن خود را مفصل تر از حد بیان کند. اطناب دارای شکلهاي فراوانی

شیوه حکمت تکرار آیه (فَبِأَيِّ الْأَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ) را علاوه به ذکر تقریر و تاکید نعمتها و بیان مثال و روایت توضیحات بیشتری را بیان کرده بودند. و برای حکمت تکرار موارد دیگری مانند: رفع غفلت، تاکید حجت، توبیخ مکذب، مبالغه، تا سامعان متنبه شوند و تصدیق نمایند و اینکه چون نفوس از استماع مواعظ و نصایح تنفر دارد تا تکرار صورت نگیرد آنها راسخ نگردد.

نتیجه:

قرآن کریم در بیان مفاهیم و معانی بلند خود و ابلاغ پیامهای خاصی که برای بشریت دارد شیوه‌های ویژه‌ای را به کار برده و با قالبها و شکل‌های متنوعی با مردم ارتباط معنوی برقرار کرده است.

یکی از شیوه‌هایی که قرآن برای پیامرسانی و القاء مطالب خود و نفوذ و تأثیر بیشتر در احساس و اندیشه مردم به کار بسته است، استغاده از صنعت تکرار می باشد.

تکرار در عرضه اندیشه‌ها به مردم ، معمولاً به استقرار اندیشه‌ها و نظریات و تثبیت آنها در اذهان مردم می انجامد. یکی از هدف‌های قرآن از تکرار بعضی آیات، استقرار و جایگزین کردن ایمان در جان‌های مردم و تثبیت عقاید و عبرت‌ها و پند و اندرزهای آن آیات تکرار شده است؛ به عنوان نمونه، تکرار ۳۱ بار آیه «فَبِأَيِّ الْأَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» در سوره الرحمن آن هم در مقطع‌های کوتاه، علاوه بر این که آهنگ جالب و زیبایی به سوره داده است، تکرار آن بعد از ذکر هر نعمت، باعث برانگیخته شدن حس شکرگزاری در انسان و شناخت مبدأ آن نعمت‌ها می شود و جن و انس را در برابر این واقعیت قرار می دهد که در مورد این نعمت‌ها بیندیشند و از عقل خود بپرسند که آیا این نعمت‌های الهی قابل انکار است؟ و اگر نیست، چرا ولی نعمت خود را نشناسند و چرا در آستان مقدسش سرفروز نیاورند؟

پس باید بیان کرد که تکرار مخلّ فصاحت نیست؛ زیرا در علم معانی و بیان و بدیع نیامده که کلام فصیح آن است که از تکرار خالی باشد. بلکه گاهی با توجه بر شرایط و مقتضیات سخن تکرار ضرورت هم پیدا می‌کند.

بنابراین تکرار آیه «فبای آلاء ربکما تکذبان»^{۳۱} بار در سوره رحمن این بدان معنا نیست که قرآن به نوعی دچار لغوگویی و زیاده پردازی شده است. صاحب نظران می‌گویند تکرار آیه‌های مذکور به جا و مناسب است و آنها به منظور ثبیت و تقریر گزینه‌های ماقبل خود تکرار شده‌اند خداوند در این آیات نعمت‌های فراوانی را متذکر شده است و پس از ذکر هر نعمتی این آیه را تکرار نموده تا وجود آنها در نزد مخاطب ثبیت و تقریر گردد.

بنابراین می‌توان گفت که مکررات قرآن از لطایف این کتاب مقدس آسمانی است و چنانچه تکری در قرآن عظیم نبود حلاوت ایمان از قرائت آن برای میلیاردها بشر در طی قرون متمامدی بدست نمی‌آمد.

فهرست منابع

- * قرآن، مترجم جلال الدين مجتبی، تهران، انتشارات حکمت، ۱۳۷۱.
۱. آشوب مازندرانی، رشیدالدین، المناقب، قم، موسسه انتشارات علامه، ۱۳۷۹ هـ ش، ج ۲.
۲. بغدادی، علاءالدین علی بن محمد، لباب التأویل فی معانی التنزیل، بیروت، دارالكتب العلمیة، ۱۴۱۵ هـ ق، ج ۴.
۳. بیگلری، حسن، سرالبيان فی علم القرآن، بی جا، انتشارات سنایی، ۱۳۵۱.
۴. ثقفی تهرانی، محمد، تفسیر روان جاوید، تهران، انتشارات برهان، ۱۳۹۸ هـ ق، ج ۴.
۵. جعفری، یعقوب، سیری در علوم قرآن، تهران، اسوه، ۱۳۸۲ هـ ش.
۶. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قرآن در قرآن، قم، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸.
۷. جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، بی جا، مرکز نشر اسراء، ۱۳۷۸، ج ۱.
۸. جواہری، سید محمد حسن، پرسمان علوم قرانی، قم، تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۵.
۹. حسینی، علی، ترجمه و توضیح تهذیب البلاغه، قم، موسسه انتشارات دارالعلم، ۱۳۸۰.
۱۰. حازم، علی، امین، مصطفی، البلاغه الواضحه، بی جا، موسسه الصادق-علیه السلام، ۱۴۲۹ هـ ق.
۱۱. حرانی، حسن بن شعبه، تحف العقول، قم، موسسه انتشارات اسلامی.
۱۲. حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد، تفسیر اثنا عشری، تهران، انتشارات اقبال، ۱۳۶۹ هـ ش، ج ۱۲.
۱۳. حازم، علی، امین، مصطفی، البلاغه الواضحه، موسسه امام صادق-علیه السلام، ۱۳۷۸.
۱۴. حجازی، محمد محمود، التفسیر الواضح، بیروت، دارالجیل الجدید، ۱۴۱۳ هـ ق، ج ۳.
۱۵. خمینی، روح الله، کشف الاسرار، قم، انتشارات قم، ۱۳۶۸.

١٦. خمینی، روح الله، *صحیفه نور*، ج ٩، قم، انتشارات قم، ١٣٧٠.
١٧. رضا نژاد، *اصول علم بلاغت در زبان فارسی*، بی جا، انتشارات الزهراء، ١٣٦٧.
١٨. زحیلی، وهبہ بن مصطفی، *تفسیر الوسيط*، دمشق، دارالفکر، ٤٢٢ هـ-ق، ج ٣.
١٩. مخشری، محمود، *التفسیر الكشاف عن حقایق غوامض التنزيل*، بیروت، دارالكتب العربي، ١٤٠٧ هـ-ق، ج ١.
٢٠. شعیری تاج الدین، *جامع الاخبار*، قم، انتشارات رضی، ١٣٦٣.
٢١. شیخ صدوق محمد بن بابویه قمی، *عيون الاخبار*، بی جا، انتشارات جهان، ١٣٧٨ هـ ش، ج ١.
٢٢. صفار، محمد بن حسن فروخ، *بصائر الدرجات*، قم، انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، ١٤٠٤ هـ-ق.
٢٣. طوسی، محمد بن حسن، *التبیان فی تفسیر القرآن*، بیروت، دارالاحیاء الثرات العربیج ٩.
٢٤. طبرسی فضل بن حسن، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ١٣٧٢ هـ-ش، ج ٩.
٢٥. غرناطی، محمد بن احمدابن جزری، *التسهیل لعلوم التنزیل*، بیروت، دارالارقم بن ابی الارقم، ١٤١٦ هـ-ق.
٢٦. فیض کاشانی، ملامحسن، *تفسیر الصافی*، تهران، انتشارات الصدر، ١٤١٥ هـ-ق، ج ٥.
٢٧. قرائتی، محسن، *تفسیر نور*، تهران، مرکز درسهايی از قرآن، ١٣٨٣، ج ٧.
٢٨. قرائتی، محسن، *دقایقی با قرآن*، تهران، مرکز فرهنگی درسهايی از قرآن، ١٣٧٥ هـ-ش.
٢٩. کلینی رازی، محمدبن یعقوب بن اسحاق، *کافی*، تهران، دارالكتب الاسلامیه، ١٣٦٥، ج ١٣.
٣٠. کاشانی، ملافتح الله، *خلاصه المنهج*، تهران، انتشارات اسلامیه، ١٣٧٣ هـ-ش، ج ٦.
٣١. کاشفی سبزواری، حسین بن علی، *مواهب علیه*، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ١٣٧٢ هـ-ش.
٣٢. محمدی، حمید، *علوم بلاغی قم*، موسسه فرهنگی دارالذکر، ١٣٥٣.
٣٣. مجاسی، محمد باقر، *بحار الانوار*، لبنان، موسسه الوفاء بیروت، ١٤٠٤ هـ-ق، ج ٢.
٣٤. مغینیه، محمد جواد، *تفسیر کاشف*، دارالكتب الاسلامیه، ١٤٢٤ هـ-ق، ج ١.
٣٥. معرفت، محمد هادی، *علوم قرآنی*، موسسه فرهنگی التمهید، قم، ١٣٨١.
٣٦. معرفت، محمد هادی، التمهید، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ١٤١٥ هـ-ق، ج ٥.
٣٧. معرفت، محمد هادی، *تناسب آیات*، قم، بنیاد معرف اسلامی، ١٣٧٣.

٣٨. مکارم، شیرازی ناصر، *تفسیر نمونه*، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۷۴، ج ۲۳.
٣٩. مترجمان، *تفسیر هدایت*، مشهد، بنیاد پژوهشی اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷-ش، ج ۱۴.
٤١. میدی، احمد بن ابی سعد، *رشیدالدین، کشف الأسرار و عده الأبرار*، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۱-ش، ج ۹.
٤٢. مدرسی، سید محمد تقی، *من هدی القرآن*، تهران، انتشارات دار محبت الحسین، ۱۴۱۹-ق، ج ۱۴.
٤٣. ملا حویش آل غازی، عبدالقدار، *بيان المعانی*، دمشق، انتشارات الترقی، ۱۳۸۲-هـ، ج ۶.
٤٤. مراغی، احمد بن مصطفی، *تفسیر المراغی*، بیروت، دار الاحیاء الثراث العربی، ج ۲۷.
٤٥. نجاتی، محمد عثمان، /عرب، عباس، *قرآن و روانشناسی*، آستان قدس، مشهد، ۱۳۸۱.
٤٦. وهبہ بن مصطفی، زحیلی، *التفسیر المنیر فی العقیدة و الشريعة و المنهج*، بیروت، دارالفکر المعاصر، ۱۴۱۸-هـ، ج ۲۷.
٤٧. ورام بن ابی فراس، *مجموعه ورام*، قم، انتشارات مکتبه الفقیه، ۱۳۷۶-هـ، ش، ج ۱.
٤٨. هاشمی احمد، *جواهر البلاغه*، بی جا، موسسه الصادق - علیه السلام - ، ۱۳۸۳.